

Logoterapia rodzin

Family logotherapy

Kasper Sipowicz^a, Marlena Podlecka^b, Tadeusz Pietras^c,

^a Dr Kasper Sipowicz, <https://orcid.org/0000-0001-7384-2899>,

Katedra Interdyscyplinarnych Studiów nad Niepełnosprawnością, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

^b Mgr Marlena Podlecka, <https://orcid.org/0000-0002-2213-374X>,

Klinika Nerwic, Zaburzeń Osobowości i Odżywiania, Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

^c Prof. ucz. dr hab. n. med. Tadeusz Pietras, <https://orcid.org/0000-0003-1771-3819>,

II Klinika Psychiatryczna, Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

Abstrakt: Niniejszy artykuł przedstawia zarys koncepcji logoterapii rodzin w odniesieniu do popularnej w Polsce systemowej terapii rodzin. Omówione zostały podstawowe założenia filozoficzno-antropologiczne franklowskiej logoterapii, a zatem fenomen wolnej woli, woli sensu i sensu życia. Odwołując się do dominującej w polskim dyskursie systemowej terapii rodzin, przedstawiono podstawowe założenia, cele i strukturę logoterapii rodzin, według której uświadomione wartości, znaczenia i sensy poszczególnych członków kształtują wzorzec interakcji między najbliższymi.

Słowa kluczowe: logoterapia, rodzina, wartości, sens życia

Abstract: The paper outlines the concept of family logotherapy in relation to systemic family therapy, popular in Poland. The basic philosophical and anthropological assumptions of Frankl's logotherapy, and thus the phenomenon of free will, as well as the will to make sense and to find the meaning of life are discussed. Referring to the systemic family therapy dominant in the Polish discourse, the basic assumptions, goals and structure of family logotherapy are presented, according to which the conscious values, senses and meanings of individual members shape the pattern of interactions within the family.

Keywords: logotherapy, family, values, meaning in life

Wstęp

Szczególnym rodzajem psychoterapii jest terapia rodzin. Różni się ona tym od innych form psychoterapii, że depozytariuszem lojalności terapeuty jest dobro rodziny jako całości (Namysłowska, 2000). W innych nurtach terapeutycznych, nawet jeśli prowadzone są metodą grupową, beneficjentem oddziaływań psychoterapeutycznych jest pojedynczy człowiek. To, co wyróżnia terapię rodzin spośród innych form prowadzenia psychoterapii, jest zajmowanie się rodziną traktowaną jako podstawowa forma struktury populacji ludzkich. W innych nurtach beneficjentem psychoterapii jest zawsze pojedynczy człowiek. Rodzina co najwyżej może skorzystać pośrednio z takiej terapii, o ile skorzysta jej pojedynczy człowiek. Terapia rodzin i terapia par dba pośrednio o dobro jednostki

jako członka systemu rodzinnego. To rodzina jako całość jest dla terapeuty ważniejsza niż dobro pojedynczych jej członków.

W wielu klasyfikacjach terapia rodzin przedstawiana jest na równi z terapią psychodynamiczną i psychoanalityczną, terapią behawioralno-poznawczą czy terapią humanistyczną. Takie zestawienie jest uproszczeniem, bowiem terapia rodzin wypracowała wiele różnych szkół korzystających z różnych nurtów terapii indywidualnej i grupowej. Mamy zatem psychodynamiczną terapię rodzin, poznawczo-behawioralną terapię rodzin, strategiczną, strukturalną, komunikacyjną, narracyjną czy postmodernistyczną (Goldenberg, Goldenberg, 2006). Terapii rodzin nie można zatem sytuować równolegle z innymi nurtami, gdyż ma ona charakter interdyscyplinarny, a nawet transdyscyplinarny wykorzystujący zdołobyce różnych nurtów.

Jedną z nowszych propozycji terapii rodzin jest wykorzystanie logoterapii Viktora Frankla w terapii rodziny. Celem artykułu jest przybliżenie współczesnych koncepcji logoterapii rodziny i porównanie jej z popularną w Polsce systemową terapią rodzin.

1. Logoterapia jako psychoterapia skoncentrowana na sensie życia i wartościach

“Uzdrowianie poprzez sens” jako formuła definicyjna stanowi jeden z bardziej sugestywnych, a zarazem trafny sposób rozumienia logoterapii (Fabry, 1968). Naturalna ludzka potrzeba posiadania w życiu sensu i wartości, choć zagrożona subiektywizmem i relatywizmem płynnej ponowoczesności, stanowi kluczowy filar dla logoteoretycznych koncepcji antropologiczno-filozoficznych, a zarazem fundamentalną “siłę życiową” (Frankl, 2018). Z tego powodu logoterapia nazywana bywa także psychoterapią skoncentrowaną na sensie życia.

Nurt logoterapeutyczny uznawany jest za trzecią szkołę wiedeńską psychoterapii (Russo-Netzer, Ameli, 2021). Viktor Frankl (1905-1997), austriacki psychiatra i neurolog, konstruuując fundamenty teoretyczne podejścia logoterapeutycznego polemizował bowiem bezpośrednio z freudowską psychoanalizą i adlerowską psychologią indywidualną (Marshall, Marshall, 2012). Sednem rozważań Frankla była globalna i nadrzędna motywacja ukierunkowująca egzystencję człowieka, a zatem pytanie o to, co sprawia, że człowiek chce żyć i działać. Umysł w sposób naturalny i bezustannie kierowany jest bowiem określoną intencją, którą zdaniem Frankla (2009) opisać można jako wolę sensu. Konfrontując dotychczasowe teorie potrzeb i dążeń z osobistymi doświadczeniami związanymi z gehenną holocaustu skonstatował, iż człowiek nie kieruje się w życiu freudowską zasadą przyjemności, ani też adlerowską wolą mocy. Tym, co nadaje egzystencji ludzkiej potencjał oraz trajektorię jest wola sensu.

Wszelkie koncepcje logoterapeutyczne oscylują wokół fenomenu sensu życia, bowiem dążenie do odnalezienia i urzeczywistnienia sensu stanowi najpotężniejszą metamotywaację w życiu człowieka.

Sens życia w ujęciu psychologicznym rozumiany jest jako subiektywne poczucie celu i doświadczanie wartości; rozumienie siebie i świata; postrzeganie własnej wartości; zasób celów życiowych; mechanizm samoregulacji oraz radzenie sobie z sytuacjami egzystencjalnymi (Vos, Vitali, 2018). Operacyjność tak sprecyzowanego pojęcia nie obejmuje jednak w pełni logoterapeutycznej koncepcji sensu życia, umiejscowionej raczej w obszarze duchowym (tzw. noetycznym) niż psychicznym.

Wykorzystując antropologię filozoficzną Maxa Schelera, Frankl odnalazł argumenty za tym, aby rozważyć fenomen duchowości jako bytu odrębnego w stosunku do psychiki i ciała (Lehman, Klempe, 2015). Bio-psychiczny wymiar funkcjonowania człowieka stanowi podstawę jego egzystencji, ma on jednak charakter podmiotowo niedokształtowany, będąc w pewien sposób zamkniętym przez biologiczno-środowiskowy determinizm. Ciało i psychika stanowią punkt wyjścia w procesie “stawania się” osoby, są obszarem ekspresji bytu, nie zaś jego sednem. Swoisty kształt osobowej egzystencji nadawany jest bowiem poprzez “jakości” obszaru noetycznego (Popielski, 2018). Człowiek osiąga wymiar noetyczny poprzez samotranscendencję (Frankl, 1984) - wykraczając poza psychosomatyczny obszar funkcjonowania ku autorefleksji, czyniąc z siebie samego obiekt obserwacji i moralnej oceny.

Jednym z filarów myśli franklowskiej jest kwestia wolnej woli, przeciwstawiającej się deterministycznej koncepcji człowieka (Frankl, 2018). Określa specyficzny rodzaj wolności osobowej, która nie zwalnia od ogólnych uwarunkowań i nie oddala od odpowiedzialności. Urzeczywistnia się poprzez autoświadczanie i autokwalifikację osobową egzystencji (Popielski, 2008). Wyraża wolność do fenomenologicznej interpretacji własnej egzystencji i przyjęcia postawy wobec losu. Inny aspekt koncepcji wolnej woli związany jest bezpośrednio z osobistą odpowiedzialnością za to, kim człowiek się staje. Idee rozwijane na gruncie psychologii i psychiatrii, bez względu na przyjęty paradygmat, opisują koncepcje bytu ludzkiego w kategoriach soma - psyche jako reaktywnego układu o określonych właściwościach i sposobie funkcjonowania wyznaczonym przez adaptację do czynników zewnętrznych, realizującego pewne

wrodzone potencjalności (Zamiara, 1992; Pietras, Witusik, Mokros, Sipowicz, 2019). Frankl otwiera zamknięty krąg uwarunkowań biologiczno-środowiskowych, poszerzając wizję istnienia człowieka o obszar noetyczny (duchowy), który wypełniony jest wolnością ku urzeczywistnieniu wartości. „Człowiek bywa popychany przez swoje popędy, ale pociągany przez sens” (Frankl, 2018, s. 62), a co za tym idzie to w zakresie jego wolności pozostaje decyzja co do tego, czy zechce ów sens wypełnić.

Człowiek wypełnia sens swojej egzystencji poprzez urzeczywistnianie wartości. Istnieją ku temu trzy drogi: (1) poprzez to, co sam daje światu; (2) poprzez to, co czerpie ze świata oraz (3) poprzez postawę, jaką przyjmuje wobec losu (Frankl, 2018). Pierwsze dwie są dla człowieka dostępne w sposób naturalny - wystarczy bowiem odrobina talentu i mocy, aby kształtować świat oraz zmysły, aby doświadczać i przeżywać. Należy też zwrócić uwagę na ich ograniczoną i wyczerpywalność. Nietrudno bowiem znaleźć się nagle w takim położeniu życiowym, w którym zarówno działanie, jak też przeżywanie okażą się znacząco ograniczone lub niemożliwe do wypełnienia (np. doświadczenie choroby). Trzecia droga związana jest ze zdolnością do znoszenia nieuchronnego losu i cierpienia. Kiedy człowiek nie jest w stanie kształtować swego położenia, pozostaje mu zawsze możliwość przezwyciężenia go poprzez realizowanie wartości związanych z postawą własną (Frankl, 1984). Myśl logoteoretyczna niesie w sobie pewien tragiczny optymizm (Russo-Netzer, Ameli, 2021). Choćby człowiek w życiu utracił już wszystko i pozbawiony został możliwości realizowania sensów wynikających z wartości kreacji i doświadczenia, wciąż pozostaje mu do wypełnienia sens niezmiennie ukryty w cierpieniu (Frankl, 2018). Z tej perspektywy jasnym staje się, iż życie człowieka nigdy nie traci sensu.

Nabywanie zdolności do cierpienia jest najwyższym aktem formowania siebie samego. Jakości noetyczne jakimi są wolność i odpowiedzialność (Popielski, 2008) stawiają przed człowiekiem nieustającą konieczność rozstrzygnięcia - o czymś, o kimś, ale przede wszystkim o samym sobie. Każde postanowienie rozumieć należy jako rozstrzygnięcie własne, które kształtuje rozstrzygającego. W akcie samotranscendencji człowiek jest w stanie wzniesić się ponad wła-

sne uwarunkowania psychiczne i somatyczne, aby wybrać postawę, jaką przyjmie wobec samego siebie i wobec świata. Dysponuje tym samym wolnością do kształtowania własnego charakteru i przyjęcia odpowiedzialności za to, kim się staje, urzeczywistniając w ten sposób wartości i wypełniając sensy w najwyższy moralnie sposób.

Przyrodzona tęsknota za sensem życia i wolność do urzeczywistniania wartości nie zawsze tożsama jest z rzeczywistym i pełnym przeżywaniem owego sensu. Doświadczana tym samym frustracja egzystencjalna kształtuje jałowe miejsce w noetycznym wymiarze funkcjonowania człowieka. Pustka egzystencjalna staje się niebezpiecznym obszarem dojmującego braku - wylodem w duszy, który człowiek pragnie za wszelką cenę wypełnić (Frankl, 1984). Pustka wysycona może zostać sensem i wartościami, w czym usiłuje wspierać logoterapia, a egzystencja człowieka nabiera tym samym zdrowej pełni. Niestety dojmująca pustka wypełnia się nader często symptomami psychopatologicznymi i egzystencjalnymi: lękiem, obniżonym nastrojem, uzależnieniem, agresją, rozpaczą, poczuciem dezorientacji, anomią itp (Marshall, Marshall, 2012).

Logoterapeuta wdraża w procesie psychoterapii odpowiednio ukierunkowane techniki oraz elementy psychoedukacji opartej na podstawach logofilozofii, aby umożliwić osobie klaryfikację i wypełnianie jednostkowego sensu - w wymiarze poszczególnych wydarzeń i sytuacji oraz w aspekcie uniwersalnym i holistycznym (Dezelic, Ghanoum, 2015). W trakcie logoterapii, poprzez samotranscendencję i eksplorację noetycznego wymiaru istnienia, klient odkrywa przynależną mu wolność „ku”, zdolność do decydowania zgodnie z wartościami oraz istotę odpowiedzialności za własną egzystencję.

2. Logoterapia jako nowe podejście w terapii rodzin

W odróżnieniu od systemowej terapii rodzin, popularnej obecnie dzięki wieloletniej działalności zespołów kierowanych przez prof. De Barbaro w Krakowie i Irenę Namysłowską w Warszawie, logoterapia postrzega rodzinę z perspektywy układu wartości

i sensów właściwych poszczególnym jej członkom (Lantz, 1993). Terapia systemowa rodzin zakłada, że rodzina jest samoregulującym się systemem posiadającym granice, podsystemy i będąca zarazem podsystemem większego systemu jakim jest społeczeństwo. W rodzinie zachodzą takie zjawiska jak tworzenie podsystemów, triangulacja, obecność mitów transgeneracyjnych, lojalność wewnątrzrodzinna czy ego rodziny (Goldenberg, Goldenberg, 2006). Logoterapia rodzin z kolei koncentruje się na wzajemnych relacjach między wartościami i sensem życia poszczególnych członków a interakcjami pomiędzy nimi. Świadomość sensów i wartości w obrębie rodziny kształtuje prawidłowy wzorzec relacji międzyludzkich, które z kolei sprzyjają klaryfikacji obszaru noetycznego (Rys. 1).

Rys. 1. Zależność między świadomością sensów wśród członków rodziny a wzorcem interakcji

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Lantz, 1986).

Logoterapia rodzin opracowana została w latach 70 XX w. przez Jamesa Lantza. Założenia procesu terapeutycznego, którego fundamentem jest frankłowska psychoterapia skoncentrowana na sensie, wzbogacone zostały o orientację transakcyjną (Lantz, 1993). Psychoterapia rodzin w ujęciu logoterapeutycznym odwołuje się bezpośrednio do założeń procesu logoterapii indywidualnej, służy zatem poszukiwaniu sensów i wartości. I chociaż nie postrzega członków rodziny jako elementów pewnego systemu, błędnym byłoby rozumienie logoterapii rodzin wyłącznie przez pryzmat sumy klaryfikacji sensów i wartości poszczególnych osób. Lantz (1992) odwołuje się bowiem także do fenomenu sensu przeżywanego przez rodzinę jako jedność.

Rodzina stanowi jedyny w swoim rodzaju, niezastępowalny podmiot o trzypoziomowej strukturze interakcji - analogicznie do osobowej konstrukcji poszczególnych jej członków - w obszarze fizycznym (somatycznym), psychicznym (emocjonalnym, intelektualnym) oraz noetycznym (duchowym) (Marshall, Marshall, 2013). Należy podkreślić, iż o ile terapia rodzin w ujęciu systemowym oscyluje wokół psychicznego wymiaru interakcji rodzinnych, logoterapia koncentruje się na aspekcie noetycznym. Przyjmuje się, iż wypracowanie efektów jedynie na poziomie emocjonalno-poznawczym pozostawia członków rodziny z poczuciem pewnego rodzaju niedopełnienia (Lantz, 1989). Pozorna poprawa funkcjonowania rodziny nie obejmuje bowiem konstruowania wspólnego systemu wartości i współdzielenia sensów, a zatem patrzenia na życie w tym samym kierunku.

Praca logoterapeuty oscyluje na delikatnej granicy między tym co wspólnotowe, a tym co jednostkowe. Podmiotem oddziaływań jest bowiem zarówno rodzina jako niepowtarzalny zbiór uwspólnionych sensów i wartości, jak i uniwersa aksjologiczne każdego z członków z osobna. Podobnie w systemowym rozumieniu rodziny mówi się zarówno o "ego" poszczególnych jej członków, jak i "ego rodzinnym" oraz konsolidacji obu konstruktów (Goldenberg, Goldengerb, 2006). Logoterapia umożliwia odnalezienie i przeżywanie sensu egzystencji poszczególnym jednostkom w odniesieniu do bycia częścią grupy bliskich sobie osób (Lantz, 1986), które mimo wielu znaczących różnic łączy jednak najtrwalsze spoiwo, jakim jest wzajemna miłość.

Lantz (1992, 1993, 1986, 1989) posługuje się pojęciem sensu rodzinnego nie precyzując dokładnie zakresu jego rozumienia. Dokładnego zbadania wymaga zależność między sensami i wartościami określającymi poszczególnych członków, a konstrukt aksjologicznym właściwym rodzinie jako całości. Niezwykle interesujący wydaje się też pytanie o proces konstruowania czy też może uwspólniania znaczeń w obrębie rodziny¹.

1 Należy podkreślić nagłą potrzebę poszerzenia i uaktualnienia ram teoretycznych i metodologicznych logoterapii rodzin, a przede wszystkim konieczność zaprojektowania i przeprowadzenia badań umożliwiających skonstruowanie bazy empirycznej. Jako gałąź niezwykle niszowa, logoterapia rodzin stanowi wątek zaledwie wspomniany w literaturze logoterapeutycznej.

Logoterapia rodzin ułatwia proces poszukiwania sensu przez rodzinę, wspierając poszczególnych członków w klarowaniu i urzeczywistnianiu noetycznego wymiaru ich funkcjonowania (Marshall, Marshall, 2013). Należy podkreślić, iż rolą logoterapeuty jest ułatwienie procesu odkrywania i urzeczywistniania uniwersum aksjologicznego, nie zaś udostępnianie gotowych, skrojonych na miarę klienta sensów. Doświadczenie wartości i sensów możliwe jest jedynie na drodze samotranscendencji (Frankl, 2018), będącej oderwaniem od psychosomatycznego wymiaru funkcjonowania ku refleksji i autorefleksji na poziomie noetycznym. Tak ukierunkowana peregrynacja umożliwia zarówno przyjrzenie się samemu sobie (emocjom czy zachowaniu) z pewnej perspektywy, jak też nawiązanie samotranscendentnej relacji z obiektami poza "ja" - naturą, innymi ludźmi, a także światem idei (Lantz, 1992).

Zwykle na pozór interakcje podmiotowe czy też obcowanie z obiektami nabierają zgoła innego znaczenia wychodząc poza obszar somatyczny (to, co możemy zobaczyć, usłyszeć, przytulić itp.) i psychiczny (to, co wzbudza emocje, wymaga zrozumienia czy zapamiętania), a dosięgając obszaru noetycznego (jaka jest tego istota? czy jest to dla mnie ważne w życiu? czy warto poświęcić się temu? jakie wartości i sens jest tutaj ukryty?). Podczas logoterapii członkowie rodziny mają zatem okazję, aby odbyć egzystencjalne spotkanie z samym sobą, a przede wszystkim z najbliższymi. Niemożliwym jest bowiem odkrywanie własnego potencjału noetycznego bez równoczesnego eksplorowania wartości i sensów oraz potrzeb, które wyznaczają egzystencję osób najbliższych (Lantz, 1993). Członkowie rodziny odkrywają logofilozoficzne paradoksy - aby wzmocnić siebie, trzeba dać siebie innym; aby odnaleźć siebie, trzeba się zagubić; aby zrozumieć siebie, trzeba rzucić wyzwanie narcystycznemu zaaosorbowaniu sobą. Uświadomienie sobie noetycznego potencjału tego rodzaju relacji stanowi nieocenione remedium w terapii rodzin (Lantz 1992).

Logoterapia rodziny mierzy się z wieloma symptomami i problemami, które stanowią sygnał, iż w obrębie rodziny zakłócone zostało doświadczenie sensu, a poszczególni jej członkowie doświadczają pustki egzystencjalnej. Pustka zaś wypełnia się lękiem, de-

presją, agresją, uzależnieniami lub też innymi symptomami psychopatologicznymi. Jałowość aksjologiczna rodziny zakłóca i spłyca relacje między najbliższymi (Lantz, 1989). W logoterapii rodzin przyjmuje się, iż prawidłowe funkcjonowanie w obszarze noetycznym wszystkich krewnych implikuje prawidłowy wzorzec interakcji między nimi, a zatem prawidłowe funkcjonowanie instytucji. Wspomina się także o odwrotnej zależności - zdrowe relacje wśród bliskich sprzyjają kształtowaniu dojrzałości noetycznego wymiaru egzystencji (Lantz, 1993). Choroba somatyczna, zaburzenie psychiczne czy też cierpienie jednego z członków rodziny postrzegane jest w logoterapii rodzin nie w kategoriach konkretnych symptomów, a raczej wpływu na noetyczny wymiar egzystencji zmagającej się z trudnym doświadczeniem osoby, co implikuje z kolei zarówno wzorzec interakcyjny w grupie, jak i funkcjonowanie noetyczne pozostałych członków rodziny (Lukas, 2014).

Dla porównania należy podkreślić, iż zgodnie z głównym założeniem systemowej terapii rodzin zaburzenie psychiczne lub zaburzenie zachowania to przejaw patologii całej rodziny, objawy prezentuje zaś ten spośród jej członków, który jest najsłabszy lub oddelegowany do prezentowania objawów. Choroba według systemowej terapii rodzin ma charakter morfostatyczny co oznacza, że w patologiczny sposób scala ona więzi w zaburzonej rodzinie (Goldenberg, Goldenberg, 2006).

Patologia rodziny zdaniem Lantza (1992, 1993) może być rozumiana także jako zespół nieadaptacyjnych wzorców myślenia i strategii zachowania, którymi pokrywany jest lęk przed przeżywaniem i urzeczywistnianiem wspólnych sensów i wartości, a zatem oporowanie. Na pozór absurdalnym wydaje się stwierdzenie, jakoby jakakolwiek jednostka lub grupa dążyła do unikania odkrycia sensu życia. Należy jednak rozumieć, iż podążanie za aksjologicznym kompasem obarczone jest koniecznością świadomego przyjęcia podstawowych jakości noetycznych, jakimi są wolność podmiotu "ku stawianiu się" i odpowiedzialność za własną egzystencję. Czynniami one człowieka delikatnym i podatnym na zranienia, pozbawiają bowiem pancerza ochronnego w postaci ucieczki w pozorność i iluzoryczność.

Przedstawione przez Lantza (1992) patologiczne strategie unikania sensu przypominają typowe mechanizmy opisywane w literaturze dotyczącej terapii rodzin, nawiązując do systemowego rozumienia rodziny. Doskonałym przykładem jest syndrom "dziecko jako terapeuta małżeński". Na skutek stresu związanego z konfliktami między małżonkami ich potomstwo przejawia zachowania ucieczkowe, napady złości czy też symptomy zaburzeń psychosomatycznych, co przyjmuje funkcję regulacyjną w kontekście spójności rodziny. Rodzice konsolidują się w opiece nad dzieckiem, wyciszając tymczasowo spór, a tym samym maskując pustkę egzystencjalną towarzyszącą rodzinie. Troska o dziecko kreowana jest bowiem jako sens zastępczy. Należy zauważyć, iż podobny mechanizm opisywany jest na gruncie systemowej terapii rodzin, gdzie przyjmuje się, iż choroba pełni w rodzinie funkcję morfostatyczną (Goldenberg, Goldenberg, 2006).

Struktura procesu logoterapii rodziny obejmuje standardowo trzy etapy (Lantz, 1987; Marshall, Marshall, 2013). Pierwszy z nich koncentruje się na poznaniu historii rodziny ze szczególnym uwzględnieniem systemu wartości, znaczeń i sensów. Kolejna faza obejmuje rodzinne negocjowanie uświadomionych sensów i wartości. Rodzina ma szansę nauczyć się komunikować ze sobą na poziomie noetycznym, a także

określić, nazwać i zrozumieć wzajemnie uniwersa aksjologiczne poszczególnych członków, konstruując na zasadzie uwspólniania charakteryzujący rodzinę system wartości, znaczeń i sensów, a także postaw. W tym czasie logoterapeuta ma możliwość dalszego gromadzenia informacji. Trzeci etap obejmuje facylitowanie procesu samotranscendencji i samopoznania w wymiarze noetycznym, koncentrując się na odkrywaniu nieuświadomionych wcześniej wartości i sensów, implikujących postawy i wzorce interakcji.

Zakończenie

Logoterapia rodzin stanowi stosunkowo nowe i nierozpowszechnione jeszcze podejście w terapii rodzin. Różni się od popularnej w Polsce systemowej terapii rodzin w swych fundamentalnych założeniach i poglądach na funkcjonowanie rodziny, przy czym zauważalne są pewne punkty wspólne obu systemów. Wszakże twórca logoterapii rodzin, J.E. Lantz (1992) inspirował się nie tylko franklowską psychoterapią skoncentrowaną na sensie życia, ale także innymi podejściami. Logoterapia rodzin bazuje w swych fundamentalnych założeniach na logofilozofii, nieobce są jej jednak wpływy klasycznego podejścia do terapii rodzin.

Bibliografia

- Dezelic, M.S., Ghanoum, G. (2015). *Meaning-centered therapy manual. Logotherapy & existential analysis brief therapy protocol for group & individual sessions*. Presence Press International: Miami.
- Drożdżowicz, L. (1997). Ogólna teoria systemów, (w:) B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków: Collegium Medicum.
- Fabry, J.B. (1968). *The pursuit of meaning: logotherapy applied to life*. Boston: Beacon Press.
- Frankl, V. (1984). *Homo patiens*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Frankl, V. (2009). *Człowiek w poszukiwaniu sensu*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Frankl, V. (2018). *Wola sensu. Założenia i zastosowanie logoterapii*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Goldenberg, H., Goldenberg, I. (2006). *Terapia rodzin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Lantz, J. E. (1993). *Existential family therapy: Using the concepts of Viktor Frankl*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Lantz, J.E. (1986). Family logotherapy. *Contemporary Family Therapy*, 8(2), 124-135.
- Lantz, J.E. (1987). Franklin Family Therapy. *IFL*, 10(1), 22-28.
- Lantz, J.E. (1989). Family logotherapy with an overweight family. *Contemporary Family Therapy*, 11(4), 287-297.
- Lantz, J.E. (1992). Resistance in family logotherapy. *Contemporary Family Therapy*, 14(5), 405-418.
- Lehman, O.V., Klempe, S.H. (2015). Psychology and the Notion of the Spirit: Implications of Max Scheler's Anthropological Philosophy in Theory of Psychology. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 49, 478-484.
- Lukas, E. (2014). *Lehrbuch der Logotherapie. Menschenbild und Methoden*. München/Wien: Profil Verlag.
- Marshall, M., Marshall, E. (2012). *Logotherapy revisited. Review of the tenets of Viktor E. Frankl's logotherapy*. Ottawa: Ottawa Institute of Logotherapy.

- Marshall, M., Marshall, E. (2013). *Healing ministry. Experiences with Viktor E. Frankl's logotherapy in psychiatry, psychology, clinical counselling, and psychotherapy*. Ottawa: Ottawa Institute of Logotherapy.
- Namysłowska, I. (2000). *Terapia rodzin*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Pietras, T., Witusik, A., Mokros, Ł., Sipowicz, K. (2019). The paradigms of contemporary psychiatry. *Polski Merkurusz Lekarski*, XLVI (272), 94-97.
- Popielski, K. (2008). Noetyczne jakości Życia i ich znaczenie w procesie "bycia i stawania się" egzystencji. *Chowanna*, 1, 9-25.
- Popielski, K. (2018). *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*. Lublin: Institute of Biofeedback and Noo-psychosomatic.
- Russo-Netzer, P., Ameli, M. (2021). Optimal Sense-Making and Resilience in Times of Pandemic: Integrating Rationality and Meaning in Psychotherapy. *Frontiers in Psychology*, 12, 645926.
- Vos, J., Vitali, D. (2018). The effects of psychological meaning-centered therapies on quality of life and psychological stress: A metaanalysis. *Palliative and Supportive Care*, 16(5), 1-25.
- Zamiara, K. (1992). Epistemologiczne założenia psychologicznej wizji człowieka, (w:) E. Aranowska (red.), *Wybrane problemy metodologii badań*, 12-32, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.